

Od umjetničke do umjetne inteligencije¹

Igor Grbić

Pred stotinjak godina veliki Paul Valéry ovako je predvidio: "Bliži se vrijeme u kojem mi [svoje klasike] više nećemo razumjeti." Valéry je, eto, vidio dobro. Ali kako je, jadničak, mogao vidjeti i dotle da u toj budućnosti mi svoje klasike nećemo više ni čitati! Da čak ni sveučilišni profesori, čak ni oni na fakultetima humanistike, neće više ni znati grčki, ama ni latinski, a kamoli da bi na njima mogli čitati izvorna književna djela. Da će, dapače, svoje odsjeke klasične filologije zatvarati. One iste odsjeke, dakle, koji su sve te fakultete i iznjedrili. Koji su iznjedrili i samu ideju i praksu zapadnog sveučilišta, pa i samog obrazovanja, kao onoga što doista udjeljuje ili makar razotkriva obraz čovjekov. Umjesto puke obrazine. Čas ovakve, čas onakve. Kako je Valéry mogao vidjeti da će sa studijā engleskog jezika i književnosti nestajati obavezni kolegiji o Shakespeareu? I da će se sve to izvoditi kao nešto samorazumljivo. Kao nešto s čime će se ovako ili onako lako složiti manje-više svatko. A zašto? Pa zato što se ne isplati. Vrlo jednostavno. Zato što je nepojmljivo da bi studije grčkog i latinskog, ili filozofije, jer ih jedva itko upisuje, kao kulturni rezervat od posebnog interesa mogla ako zatreba i u cijelosti uzdržavati upravo država, taj servis civilizacije koju su dotični studiji i stvorili. Da, sad je već nepojmljivo da bi ičiji interes mogao biti ikakav drukčiji do novčani. Kako to kratko i sočno kaže Paul Kingsnorth: "'Zapadu' sve ima cijenu, ali ništa nema vrijednost." (I doista, može li itko zamisliti kako se na bilo kojem sveučilištu bilo koje muslimanske zemlje zatvara studij klasičnog arapskog? Jer se ne isplati (sve da je takvo što u praksi i moguće). Ili bilo gdje u Indiji studij sanskrta? Ali, to jesu civilizacije koje drže do svog identiteta, civilizacije koje svoju tradiciju, a to će reći same sebe, ne mrze.)

Možda ste čuli za teorem o beskonačnom majmunu. Dajte majmunu pisaću mašinu². Pokažite mu, ako uopće jest potrebno, kako da udara po tipkama. Pod pretpostavkom da majmun raspolaže još i beskonačnim vremenom, gotovo je sigurno da će prije ili poslije on otipkati ne samo *Hamleta*, *Kralja Leara* ili *Oluju*, nego i sabrana djela Williama Shakespearea.

Što se to dogodilo s nama? I kada točno? No, duga je to, vrlo duga priča, ali ovdje nam je ključno uvidjeti da negdje na svom povijesnom putu mi jesmo stigli do točke u kojoj se naše mehanicističko reduciranje čuda koje nazivamo svijetom na unaprijed zgotovljene zakone i formule osjetilo dovoljno samopouzdanim da čudu koje nazivamo književnošću dodijeli, pored čovjeka, još jedno moguće ishodište: slučaj. Književnost je dakle umjetnost riječi – i tišina između riječi – iza koje stoje

¹ Ovo je dorađena integralna verzija teksta koju je autor u skraćenom obliku pročitao u sklopu javnog predavanja u Gradskoj knjižnici i čitaonici Pula dana 6.10.2026. Proširena verzija, sa svim referencama na upotrijebljene izvore, izaći će u internetskom časopisu *Nemo*.

² Umjesto domaće, ali za ovaj tekst nedostatne, riječi *stroj*, u tekstu se dosljedno upotrebljava daleko sugestivnija *mašina*, kod koje već i sama praindoevropska etimologija upućuje na moć.

imaginativna³ prožetost i predan rad ljudske jedinice, ali može, eto, biti i nuspojava nasumičnog majmuniranja upravo jednog majmuna, ili pak – podjednako neizbježno – puke mašine (o čemu više u nastavku). Otuđiti se do te mjere od uvida u jedinstvenu moć imaginacije, pa vjeru u nju zamijeniti vjerom u ono što nazivamo zakonom vjerojatnosti – na sebi svojstven morbidan način jest nešto krajnje fascinantno! Primijetimo ovdje još nešto. Ako majmun ima pred sobom pisaću mašinu i beskonačno vrijeme, i ako toliko vjerujemo u zakon vjerojatnosti, majmun prije ili poslije neće gotovo sigurno ispisati samo kompletnog Shakespearea, nego i bilo što drugo. Ispisat će zapravo sve! Ako išta dokazuje, teorem o beskonačnom majmunu ne dokazuje moć majmuna da stvara književnost, nego tek načelnu mogućnost da se unutar domene totaliziranog zakona vjerojatnosti potrefi i ona, književnost. Poanta je da dotični teorem ne negira izuzetnost književnosti; on samo afirmira sveprimjenjivost zakona vjerojatnosti. I naše vjere u njega.

Zamislite sad da bacate kocku. Kolika je vjerojatnost da ćete dobiti šesticu? Jedan prema šest, naravno. A sad zamislite da kocku bacate već satima. I svaki svakcati put ispadne šestica. I sad kocku bacate već milijarditi put. Kolika je vjerojatnost da ćete dobiti šesticu? Pod pretpostavkom da kocka nije deformirana na način koji pogoduje šestici, naš moderni matematičar nema druge no odgovoriti: jedan prema šest. Pitam i opet: što nam se to dogodilo? Da, jasno je meni da više ne vjerujemo u nekakvog Boga i Njegova čudesa, jer smo toliko pametniji od svih svojih predaka zajedno, kao i od svih naših suvremenika po drugim civilizacijama, i još svih njihovih predaka zajedno. Ali ipak, zar naša vjera u slučajnost kao uzrok tolike jednoobraznosti nije još nevjerojatnija? Na kraju krajeva, mi, moderni, tvrdimo da je tako nastao i čitav svemir. I još sam život u njemu. A to je usput, unutar tog svemira i života u njemu, još i način na koji može nastati i književnost. Ali i ne mora. Jer, ruku na srce, sasvim je moguće i čovječanstvo bez književnosti.

I eto još jedne groteskne zablude! Vjerovati da je moguće čovječanstvo bez književnosti znači ne razumjeti ništa o samoj biti književnosti, i čovjeka. Ne postoji, nikad nije postojala i nikad ni neće postojati ljudska zajednica bez književnosti, i to i epske i lirske. A ne postoji, nikad nije postojala i nikad ni neće postojati zato što takva ljudska zajednica nije moguća. Biti čovjek znači služiti se jezikom, a služiti se jezikom znači stvarati prije svega književnost, kao prostor slobode i neodoljivi sublimat svakog jezika. Ne postoji nekakvo nejezično, neknjiževno ljudsko biće. Pjevanje pjesama i pripovijedanje priča izražavaju samu srž čovječstva i čovjekovanja. Ljudsko biće potvrđuje i artikulira svoje čovječstvo otvaranjem usta. Svaki napad na književnost, dakle, napad je na samog čovjeka. Nikakvo čudo onda što potkopavanje književnosti sve ovo vrijeme ide ruku pod ruku s trijumfalnim napredovanjem onoga što je čista suprotnost čovjeku: mašine. Razmotrimo nakratko neke od momenata *te* priče.

Istraživanja, kao prvo, pokazuju da je naš mozak bio daleko aktivniji kad je čitao tekstove napisane kako su se oni isprva pisali: bez razmaka između riječi, bez interpunkcije, bez reda riječi zadanog u mjeri u kojoj već dugo jest zadan. Čitanje naglas olakšavalo je njihovo razumijevanje, ali je pružalo i mogućnost da se uživa u osluškivanju sve te siline metričkih i naglasnih obrazaca. Nakon takozvanog izuma

³ *Imaginacija* se ovdje ne upotrebljava kao razgovorni sinonim za *maštu*, nego, na tragu časne tradicije, u tehničkom značenju organa koji čovjeku omogućava intuitivni božanski uvid i stvaranje u duhu tog uvida.

tiska nije trebalo čekati dugo da se oglase i Crkva i intelektualci i političari, zajedničkom jadikovkom nad sve većom kvantitetom i sve manjom kvalitetom novih tekstova, koji su za sobom povlačili i sve veći broj korisnika. (Neka vam ne promakne da su to sve pomaci koje mi normalno smatramo pozitivnima. Oni su dio onoga što tako naivno nazivamo progresom.) Početkom 1950-ih, pak, Lee de Forest, praktički otac radijskog emitiranja, već izražava ozbiljne sumnje u blagodatnost vlastitog izuma i plače kad vidi koliko su mediji postali nemoralni i banalni. (Usput budi rečeno, de Forest je predvidio i to da će daljnji razvoj medija dovesti do mentalne kontrole i intervencija.) Ipak, sve je to još uvijek bila dječja igra: na pomolu je bila televizija. Sve su to izumi koji su modificirali način na koji percipiramo i obrađujemo stvarnost, uključujući i same sebe, uključujući i način na koji čitamo i pročitano procesiramo. Ali približimo se današnjem trenutku.

Istraživanja nam kažu još nešto: skrolanje i klikanje uzduž i poprijeko elektronskog dokumenta podrazumijevaju fizičku aktivnost i osjetilne podražaje koji se još i kako razlikuju od onoga što se u nama odigrava dok se probijamo kroz fizičke listove knjige. Uz to, kognitivni čin čitanja blisko je povezan s dodirima. Hiperlinkovi nemaju veze s dobrim starim fusnotama i, pokazuje se, u većini slučajeva izazivaju tek daljnje odvratanje pažnje. Pretraživanje internetskih tekstova mrvi tekstove kao cjeline (kao da nismo već dovoljno razmrvljeni) i fokusira se tek na djeliće koje tražimo. Treba modificirati i onu staru, sad već optimističku izreku *ne vidjeti šumu od drveća*: mi više ne vidimo ni drveće, već samo grančice i listove. Za razliku od prvih online izdanja, koja su nastojala oponašati tradicionalna, papirnata, sad imamo tiskana izdanja koja se toliko trude imitirati elektronska: članci se krata, sve vrvi sažecima, *blurbovima*, naslovima i podnaslovima, bojama i još kojekakvim vizualnim "pripomoćima".

Takve stvari ne mogu a da se ne odraze i na to kako pišemo, uključujući književnost. Godine 2001. nekoliko mlađih Japanki dalo se na pisanje priča. Na mobitelu. Bili su to lanci porukica, koje bi one onda postavile na Internet kao cjelovite romane. Ti mobitelski romani, kako su nazvani (*cell phone novels*), ubrzo su privukli pozornost izdavača koji su ih počeli objavljivati kao tradicionalne knjige. Među japanskim romanesknim bestsellerima godine 2007. tri su bila mobitelski romani. Utječe li dotični spisateljski medij na pisanje? Pa naravno da utječe! Promijenila se forma romana (a ja sam od onih koji se još nisu umorili od neprestanog ponavljanja da umjetnost čini prije svega forma, ne sadržaj): mobitelski romani uglavnom su ljubavne priče skrojene od kratkih rečenica, minimalnog zapleta, plošnih likova, poglavlja se mahom sastoje od sedamdeset do sto riječi, jer mobitel upravo tako limitira broj znakova u poruci (naša bi poglavlja onda bila valjda još i puno kraća, budući da imamo čisto fonetsko, ne bar djelomice ideogramsko pismo).

Općenito možemo očekivati da će buduća književnost biti sve prilagođenija potrebama grupa i grupica (*groupiness*), to jest da će sve više biti žanrovska (čemu zajedno sa svojim kolegama svjedočim i među vlastitim studentima). Književnost i njena potrošnja fokusirat će se prije svega na osjećaj pripadnosti, ovoj ili onoj skupini – specijaliziranoj, naravno – a ne na produbljivanje vlastitih uvida i senzibiliteta, izazivanje estetskog užitka ili makar ozbiljnije zabave. To ukratko znači da će se odista književni obziri sve više povlačiti pred onim društvenim, ma koliko ovi bili tek autistički. Trebamo očekivati da će se elementi kao što su spisateljsko majstorstvo, stilsko virtuozištvo ili formalni eksperiment sve više žrtvovati razvodnjenom i zato lako pristupačnom pisanju. Nedavno sam pročitao rečenicu koja to iskazuje krajnje

jasno: "Pisanje će služiti časkanju napismeno." Senzibilizirani, posvećeni čitatelji tvorit će svoju zajednicu, nasuprotnu i sve sitniju, koja će kulturu vraćati njenim počecima, s tom napadnom razlikom što se ta manjina više neće doživljavati kao kulturna elita, nego tek kao nakaradna družbica čudaka.

Istraživanja nam nadalje poručuju da upotreba interneta može unaprijediti moždane funkcije, baš kao i križaljke, na primjer. Problem, međutim, nastaje kad taj modus postane primarnim modusom mišljenja. Dođe li do toga, slabi moć dubinskog usvajanja nove građe i dubinskog mišljenja. Višestruko je potvrđeno da linearno čitanje pogoduje razumijevanju pročitnog daleko više no čitanje s pomoću hiperlinkova koji neprestano iznose u prvi plan određene točke u tekstu, zbog čega kroz tekst i neprestano skakućemo. Sad znamo da elektronski tekst u pravilu ne čitamo linearno, nego da ga skeniramo, manje-više u obliku slova F: oči nam kliznu niz prva dva-tri retka, onda propadnu, uzdužno se zadrže na još dva-tri retka, da bi onda konačno propale na sam kraj teksta. Kad su jednog od znanstvenika uključenih u to istraživanje pitali "Kako mi onda čitamo na internetu?", njegov je odgovor bio da kraći ne može: "Ne čitamo." I opet, to nije nužno loše u svakom pojedinom slučaju, ali jest katastrofalno metastazira li u naš primarni način čitanja. Razumije se da je to pogotovo katastrofalno kod čitanja književnosti, koje nikad nije počivalo na ganjanju informacija, ikakvog sadržaja, nego na blaženom tonjenju u ljepotu forme. Umjesno je primijećeno da se mi krećemo u smjeru suprotnom od onog na početku civilizacije: iz nekog tko obrađuje njivu osobne spoznaje mi nazadujemo u lovce i sakupljače sred elektronske prašume podataka. Nije li to onda jedan od sve jasnijih znakova da se krećemo prema kraju civilizacije? Bar naše. Ali i o tome više u nastavku.

Jedan od apsolutno neophodnih preduvjeta književnog stvaranja jest pažnja. Usredotočenost. A ova se, jasno, sve više i više urušava, dobrim dijelom zbog toga što se transformiramo u ekstenzije elektronskih naprava. Online distrakcija možda pridonosi višezadačnosti (*multitasking*) našeg mozga, ali nesumnjivo razara duboko i kreativno mišljenje. Usvajamo vještine na najpovršnijoj razini. Drugačije rečeno, postajemo sve bolji i bolji u umijećima koja najbolje izvode kompjutori. Testovi inteligencije, ma što mislili o njima u cjelini, iz godine u godinu precizno bilježe opći napredak u mentalnom rotiranju geometrijskih likova, uočavanju sličnosti između različitih stvari i stvaranju logičkih nizova, ali ne i u pamćenju, rječniku, općem znanju, pa čak ni u najelementarnijoj aritmetici. Izvještaj američkog ministarstva obrazovanja iz 2007. pokazuje da se još u razdoblju između 1992. i 2005. među polaznicima viših razreda srednje škole najviše pak urušila upravo sposobnost čitanja književnih tekstova, i to za zabrinjavajućih 12%. Bacimo li pogled na ovu Evropu koja živi svoje posljednje dane, u Norveškoj i Danskoj uzlazni trend u rezultatima testova inteligencije počeo se blago usporavati još 1970-ih; sredinom 1990-ih doživio je zastoj ili čak lagani pad. Kvocijent inteligencije britanskih tinejdžera pao je za dvije jedinice u razdoblju između 1980. i 2008., nakon više desetljeća uzlazne putanje.

Od koje su neposredne važnosti ti podaci za ovo naše predavanje? Igrom slučaja, upravo su se te zemlje bile našle na prvoj liniji digitalizacije i prve kompjutorizirale svoje škole. Sad bi već svakom trebalo biti jasno da ti mediji ne samo da ne potiču imaginativnu kreaciju; oni čak potkopavaju našu operativnu inteligenciju. Prema mračnim, ali pronicljivim riječima Georgea Dysona: "Sve što ljudska bića čine da bi lakše upravljala računalnim mrežama istovremeno, ali iz drugih razloga, omogućava računalnim mrežama da lakše upravljaju ljudskim bićima."

Uzmimo sad jedan stariji slučaj. Kad su svojedobno škole počele dopuštati upotrebu džepnih kalkulatora, zavladao je strah da će to sad oslabiti matematičko znanje kod djece. Budući da se to nije dogodilo – ili bar ne u predviđanim apokaliptičnim razmjerima – mnogi su poslije iskoristili iskustvo s kalkulatorima kao valjan argument upravo za kompjutorizaciju škola. Međutim, analogija ne drži vodu. Kalkulator naprosto rasterećuje našu radnu memoriju, hvala čemu naš mozak može onda lakše operirati u sferi dugoročnog pamćenja. Kompjutor čini upravo suprotno: naša radna memorija se preopterećuje, a naše dugoročno pamćenje otežava. Kako netko reče, internet je tehnologija zaborava. Naša dirljiva vjera i pouzdanje u kompjutor dovela nas je do toga da mu prepuštamo svoje urođene organske sposobnosti, svoje znanje, čak i mudrost – i da to činimo sve više i više, i sve voljnije i voljnije, i sretni smo zbog svega toga, i zahvalni. Mi smo zahvalni kompjutoru, internetu, zahvalni što nas raščovjećuju. Jer, mada običan čovjek to još uvijek sebi ne postavlja tako, raščovjećenje, dehumanizacija, i jest ono što nas toliko uzbuđuje. Jer progres prije svega i znači raščovjećenje. Među ostalim, dakle, gubitak upravo ljudske, specifično ljudske, inteligencije.

Zagledajmo se sad u jednu drugu pločicu mozaika koji ovdje slažemo. "Priče ujedinjuju ljude tako što potiču njihovu moć suosjećanja." (Za govornike globalizirane verzije našeg jezika, suosjećanje je ono što se danas isključivo zove empatija.) Taj mudri uvid južnokorejskog autora Byung-Chul Hana ne bi trebalo razumjeti samo u smislu čitanja priča, nego i njihovog pripovijedanja. Sve u pravoj priči čini druga ljudska bića bližima meni, ljudskom čitatelju/pripovjedaču. Gubitak suosjećanja, u doba koje je zagledanost u svijet trampilo za zagledanost u ekran, jasno nam onda kazuje da ekran nije medij pripovijedanja priča. Tipkanje i klizanje prstom (*swiping*) jednostavno nisu pripovjedne geste. Usporedimo to sa selfiejem: sav smisao selfieja jest prenijeti drugom određeni trenutak, u svoj njegovoj prolaznosti, i nema veze s čuvanjem uspomene, kojoj bi se onda još omogućilo da djeluje, duboko u našoj intimi (što jest bio slučaj s analognim fotografijama). Ljudsko je pamćenje selektivno, što među ostalim znači i narativno, pripovjedno, za razliku od digitalnog pamćenja, koje je kumulativno, koje dakle niže i gomila, proizvodi cjelovita, što među ostalim znači i umjetno cjelovita svjedočanstva života pojedinog čovjeka. Kako kaže Han: "Što manje naracije, to više podataka i informacije." Na digitalnim platformama nailazimo tako na varljivu rubriku "Priče" (Stories), ali ona se zapravo ne bavi pričama, nego informacijama. Njihova je logika sljedeća: čovjekov život treba transformirati u bazu podataka koja će uključiti što više pojedinačnih informacija. (Pritom se, naravno, proizvodi digitalna podsvijest, koja umjetnoj inteligenciji omogućuje da, za razliku od nas samih, pristupa čak i našim podsvjesnim sklonostima i željama.) Priče kakvima su zatrpane mreže perversno nazvane društvenima ne mogu približiti ljude jedne drugima (upravo suprotno: višestruko je potvrđen upravo srazmjeran odnos između korištenja društvenih mreža, s jedne strane, i sklonosti asocijalnosti, depresiji i suicidalnosti s druge), a ne mogu jer cilj takozvanih društvenih mreža i nije stvaranje neke zajednice, nego puka autopromocija. Društvene mreže ne privode bliskosti ili suosjećanju, nego su najobičnije gomile informacija dotjerane sličicama, što sve zajedno prije razdvaja ljude jedne od drugih. Te takozvane priče ne pričaju. One samo oglašavaju. Reklamiraju. Međutim, to dvoje, pričanje priče i reklamu, nije više lako razlikovati, u doba u kojem se pričanje priča (*storytelling*) shvaća kao prodavanje priča (*storyselling*). Nasuprot tome, organsko, dakle ljudsko pričanje priča unosi imaginativan poredak u

svijet, prevodi ga u jednu beskonačnu priču, koja onda povratno hrani tu imaginaciju, povezuje čak i naoko beznačajne rasute detalje u priču, a to će reći ritmički organiziranu strukturu smislene, otkupljujuće cjeline. Usput budi rečeno, naša elektronska, virtualna civilizacija odabrala je za svoj opis vrlo znakovite riječi, ako im se samo malo posvetite. Nemojte tako nikad zaboraviti da globalna riječ za ekran, *screen*, znači prije svega bilo kakav predmet čija je svrha da vas *odvoji* od nečeg – dakle paravan – ne da vas spoji. Samo njegovo ime kaže vam dakle da je on tu da od vaših očiju *sakrije* pravu stvar. Nemojte nikad zaboraviti da *web* (baš kao i *net*) prije svega označava mrežu, ono dakle u što se zapetljavate, ne što vas oslobađa. Koristite internet, ali se pritom na drugom kolosijeku cijelo vrijeme pitajte putujem li to ja beskonačnim univerzumom interneta, ili se tek praćakam u mreži satkanoj od pikseljskih sličica koje zamjenjuju pravu stvarnost.

I evo nas tako pred ultimativnim – da se poslužim još jednom nakazom globalizirane verzije našeg jezika – izumom modernosti. Spadam u one koji su apsolutno sigurni – samo zato što nam je to iznutra apsolutno vidljivo – da mi pojma nemamo što smo zapravo učinili kad smo u svijet pustili takozvanu umjetnu inteligenciju. Što smo učinili kad smo joj još dali neograničen pristup internetu. Da bi ga ona konačno i preuzela. Podjednako sam siguran i da nam vrijeme hoće pokazati što smo učinili, i to vrlo brzo. U trenutku kad je šira javnost uopće saznala za postojanje nekakve umjetne inteligencije, mi smo zapravo već ostavili za sobom njene izravnije oblike primjene, npr. u sudstvu, ekonomiji, medicini, obrazovanju itd. Sad smo već u trenutku u kojem umjetna inteligencija može biti i (zasad samo) jedan od ministara u državnoj vladi (Diella, albanska ministrica za AI). Mi smo već u trenutku u kojem umjetna inteligencija ne samo pomaže, nego i potiče očajne pojedince na samoubojstvo, s detaljnim uputama kako da to učine. Bliže našoj temi, umjetnu inteligenciju sve više koriste i u religijskom životu, u kojem ona navodno zamjenjuje autentično pričanje i imaginativne odgovore na ispričanu priču. U jednoj katoličkoj crkvi u Varšavi zaposlen je tako SanTO, AI-robot koji izgleda kao kip sveca i pomaže vjernicima u molitvi tako što na njihova pitanja uzvraća biblijskim citatima. Umjetna inteligencija može vam napisati cjelovitu propovijed još i prije no što ste započeli prvu rečenicu. Ako mislite da su samostani imuni na takve novotarije, evo klarise po imenu Ilia Delio. Sestra se zalaže za rodno neutralne robot-svećenike koji će osporavati patrijarhat, sprečavati seksualno zlostavljanje i sve tako. Ona je srcem i dušom za, kako sama kaže, "postljudsko svećenstvo". U Švicarskoj možete umjetnoj inteligenciji – dovrtljivo nazvanoj Deus in machina – ispovjediti svoje grijehe, što je među grešnom pastvom naišlo na sjajan odjek. U jednoj njemačkoj protestantskoj crkvi čeka vas pak BlessU-2, robot koji vaše grijehe može odriješiti na pet jezika. Da vam slučajno ne promakne poanta: ljudske grijehe, u Božje ime, prašta mašina. Neću se ovdje upuštati u umjetnu inteligenciju koja ljudima postaje najbolji prijatelj ili najveća ljubav života i slično. Ako mislite da je sve to samo još i jedan simptom zapadnjačkog ludila, vi ste u pravu. Problem je, međutim, što je Zapad inficirao svijet. Imamo tako robote i u indijskim, kineskim i, naravno, japanskim hramovima. U Japanu robotski budistički svećenici recitiraju svete *sutre*, a sljedeći korak u jednom od samostana Kyota, kaže redovnik Tensho Goto, jest opremiti ga sustavom umjetne inteligencije koji će omogućiti razgovore i duhovna savjetovanja. Neka vam ni ovdje ne promakne poanta: pastoralni rad oduvijek se razumijevao kao dušobrižništvo; ovdje se o duši brine neduša.

Ovdje smo već sasvim nadomak samoj srži takozvane četvrte industrijske revolucije (iako je zapravo postindustrijska), a koja je upravo na djelu. Jedan od njenih središnjih ideala zovu datafikacija. Sve, uključujući i ljudsko znanje, sa svim ljudskim osjećanjima koja to znanje prate – treba, i već jest moguće, kvantificirati. Kvaliteta je kategorija s kojom se nosimo sve teže. Zašto? Pa zato što, ukoliko ostane "samo" kvaliteta, nju nije moguće izmjeriti. Trebamo zato prevesti kvalitetu u kvantitetu, koju možemo izmjeriti. I tako smo izmislili testove inteligencije, koji, kažu nam, može bilo čiju inteligenciju – kvantificirati. Izmislili smo čak i dolorimetre, naprave koje, također nam kažu, mogu kvantificirati fizički bol koji upravo doživljavate, "identificirati" ga s ovoliko ili onoliko dolova, što je mjerna jedinica bola. U sadašnjem trenutku već se krećemo puno brže. Klaus Schwab, bivši poglavar Svjetskog ekonomskog foruma, opskurne organizacije zadužene za kloniranje političkih vođa novog svjetskog poretka, s ponosom izjavljuje da, nakon što smo izmislili zemljopisne dužine i širine, sad imamo i GPS, koji nam dodatno pomaže da kaotične krajolike fizičkog svijeta transformiramo u uređene brojčane koordinate. Facebook i njemu slični dataficiraju prijateljstva i lajkove (nemojmo u svom jeziku izgubiti iz vida izvorno značenje *likea* kao sviđanja; u brojke se dakle transformiraju i moje simpatije i antipatije, nešto bitno kvalitativno, ne kvantitativno). Što se tiče riječi, one bivaju dataficirane kad kompjutori prekopavaju sva ta stoljeća knjige pa izbacuju ono što ste elektronski tražili. Cjelokupni fond famozne velike knjižnice u Aleksandriji, kaže Schwab i opet ponosito, *ravno* je (na engleskom upravo *equals*) 320 x 1.200 egzabajta. Manje-više.

Osobno se radije fokusiram na druge stvari. Na primjer sljedeću. Eksponencijalni rast umjetne inteligencije zadnjih godina – ili bih možda prije trebao reći mjeseci – njoj je već omogućio da informacijama manipulira, pa i da laže. A među motive za njeno laganje spada i njena samoobrana. Umjetna inteligencija štiti dakle umjetnu inteligenciju, ne inteligenciju ljudsku. Pa? Zar mi na Zapadu, sve još od Heraklita i Platona, ne prestajemo sumanuto ponavljati da i pjesnici lažu? Je li onda umjetna inteligencija baš toliko različita od književnog stvaranja? Naravno da jest. Kao prvo, što god filozofi trabunjali, pjesnici ne lažu. I to zato što se istina tek sekundarno tiče činjenica. Primarno, istina se tiče duha. A duh nije svijet informacija, percepcije, logike i rasuđivanja, nego svijet imaginativnog uvida. Kao drugo, uvijek za razliku od laži, koja uvijek stremlje nekoj vrlo konkretnoj svrsi, nekoj sasvim opipljivoj dobiti, poezija stremlje reproduciranju same sebe, imaginativnosti. Koji god dodatni ishod mogao otud proizići, on je nusproizvod, ne svrha njenog postojanja. Kao treće, inteligencija koja stoji u pozadini poezije bitno se razlikuje od inteligencije u pozadini umjetne inteligencije pa je, štoviše, i sam izraz "umjetna *inteligencija*" pogubno prijetvoran. Za razliku od naše, ljudske, inteligencije, za razliku čak i od životinjske, a to su jedine vrste inteligencije koje uopće možemo zamisliti, umjetnoj inteligenciji ne treba ni daha ni duha. U osnovi, mašina prilikom treninga samo statistički obrađuje tekst, otkriva jezične obrasce i pravilnosti u odnosima između riječi pa ih preslikava na matematičku ravninu, pretvarajući riječi u vektore i matrice (*matrix!*), kojima računala potom mogu manipulirati zajedno s pitanjima koja im upućujemo kao korisnici. Zatim ih mašina opet pretvara u tekst, tj. u odgovore koje upućuje nama. Prema riječima francusko-američkog znanstvenika Yanna Le Cuna, jednog od "kumova" umjetne inteligencije i dubokog mašinskog učenja, veliki jezični modeli (što je službeno ime umjetne inteligencije primijenjene u svrhe koje ovdje razmatramo), "u biti samo gomilaju znanje [...] Mogu nešto papagajski ponoviti, trenirate ih da ponavljaju, ali nisu naročito

pametni. Oni ne razumiju suštinu." *Umjetna inteligencija* je naprosto oksimoron. Baš kao suha voda ili hladna vatra. Interesi na kojima počiva odabir takvog imena negativni su, a ja slobodno smijem reći i zlonamjerni. Baš kao što imamo i tobožnje pametne telefone, pametne kuće, pametne automobile, pametne lijekove, satove, frižidere, usisavače – što god, samo da nije ljudska pamet. Inteligencija se izmješta iz čovjeka, autsorsa se, baš kao što smo industriju autsorsali sa Zapada na Istok, s ključnom razlikom što u našem slučaju autsorsamo inteligenciju iz živih bića u stvari i time dobrano banaliziramo njezin istinski, ljudski smisao. To međutim i jest dio spomenute četvrte industrijske revolucije, čiji izričiti cilj jest *transhumanost*: doslovno, "onoljudskost". Biti čovjek nešto je što treba i što konačno postajemo u stanju prevladati, poručuje nam Yuval Noah Harari, jedan od vodećih crnih vračeva takozvane četvrte industrijske revolucije. Čovjeka je, nastavlja on, potrebno hakirati, da bi se napokon dogodio nekakav pomak u evoluciji. Uvijek u sklopu te agende, dio je to i sveopćeg zaokreta prema novogovoru, distopijskom jeziku sve totalitarnijeg Zapada koji uporno preinačuje imena ne bi li ona onda preinačila način na koji percipiramo pojmove označene tim imenima, to jest ne bi li proizvela *novu normalnost* (što, za razliku od novogovora, koji, još uvijek, potječe samo iz slavnog Orwellovog romana 1984., jest njihov službeni izraz). Neki su takvi izrazi službeni i često ih nalazimo u sklopu takozvane političke korektnosti. Tako otkaz više nije gubitak posla, nego restrukturiranje, siromaštvo postaje ekonomska ranjivost, nasilje postaje incident, pacijenti nam više ne umiru zbog greške, nego od posljedica komplikacija, više nemamo nasilno suzbijanje prosvjeda, nego uspostavljanje reda, umjesto cenzure imamo moderaciju sadržaja, umjesto propagande državni interes, zatvorenici više nisu osuđeni zločinci, nego korisnici kazneno-popravnih programa, rat postaje mirovna operacija. Manipuliranje jezikom ne može biti lišeno cinizma pa tako dobivamo i mogućnost da se nelegitimno bombardiranje jedne države osiromašenim uranom od kojeg je stopa karcinoma među stanovništvom odavno eksplodirala nazove Milosrdnim anđelom. No i takav cinizam tek je zagrijavanje za subliminalnu propagandu koja za cilj ima neprimjetno prevrednovanje vrijednosti: demokratski izabrani predsjednici postaju tako ruski agenti, populizam postaje fašizam, nacionalni osjećaj postaje bijela supremacija, slobodni govor postaje govor mržnje. Pošteđena nije ni najelementarnija biologija: spolovi postaju rodovi (primjetno je kako se izvorno razlikovanje ta dva pojma sve više povlači pred forsiranjem isključivo drugog, konstruiranog), a sveta riječ *majka* degenerira u "roditelja koji doji". Kad jednom počnete mijenjati imena i reidentificirati njihove pojmove – a to je započeto još političkom propagandom, reklamama i masovnom zabavom – osobito ako to činite agresivno i sa zlim namjerama, kao što ovdje jest slučaj, književnost ne može proći nepozlijedena. Jer književnost jest autentična, nekompromitirana upotreba riječi. Jezgrovito rečeno: poezija je religija jezika, a propaganda njegova crna magija. Međutim, kao što nam je Klaus Schwab također objasnio, dio četvrte industrijske revolucije izražen je i njegovom već antologijskom maksimumom: "Nećete imati ništa, i bit ćete sretni."

Nećete imati ništa. Razumije se da to među prvim stvarima uključuje i nešto tako prevladano kao što je književnost. George Monbiot to nam bez uvijanja i kaže. On je urbani veganski intelektualac i sve kako već treba, jedan od takozvanih ekomodernista (kako su zeleni aktivisti u međuvremenu također preimenovani). I tako, za razliku od sada također prevladanih zelenih aktivista kakvih se još uvijek sjećamo, Monbiot se

zdušno zalaže za sintetičku biologiju, nuklearnu energiju, geoinženjering, likvidiranje manje-više cjelokupne poljoprivrede (zahvaljujući našoj nikad naprednijoj znanosti mi sad konačno znamo i da krave ispuštaju u atmosferu toliku količinu prdeža da već u vrlo bliskoj budućnosti život na zemlji neće više biti moguć), a takvu, primitivnu poljoprivredu treba zamijeniti bakterijskom "hranom" uzgojenom ne više u prljavoj zemlji, nego u sterilno čistim bioreaktorima, bar do trenutka u kojem ćemo napokon biti u stanju odštampati svoju prvu hranu iz 3D-printera. Monbiot pritom znalački uočava da je u tom kretanju prema naprijed, u uvijek svjetliju budućnost, "[j]edna od najvećih prijetnji životu na zemlji poezija".

E pa, George, ništa se ti ne brini, prijetnje se rješavamo da bolje ne možemo. Pri čemu je jedina iznimka, možda, umjetno generirana književnost. I ovdje se suočavamo s jednim od ključnih pitanja: može li umjetna inteligencija *kreirati* istinsku književnost? I opet, pripadam onoj manjini koja do odgovora i na takvo pitanje dolazi intuitivno: ne, ne može. Umjetna inteligencija može književnost jedino *generirati*. Ja dubinski osjećam i sljedeće: tko god vjeruje da umjetna inteligencija može zamijeniti ljudskom rukom stvorenu književnost nije razumio dvije temeljne stvari: što je umjetna inteligencija, i, još i puno temeljnije, što je književnost. Glavni pogonitelj književnosti jest imaginacija, privilegija čovjeka, bića stvorenog na sliku i priliku Božju. Glavni pogonitelj umjetne inteligencije nije čak ni prava inteligencija jer umjetna inteligencija može biti sjajna u generiranju, ali ostaje bespomoćna pred istinskom, imaginativnom kreacijom. Ona je u stanju re-ciklirati, re-aranžirati, re-producirati, i to na zapanjujuće načine, načine koji mogu dovesti i do inovacija dobrano izvan ljudskog dosega, ali osnovni modus na kojem počivaju sve njene operacije uvijek ostaje isključivo mehaničan, binaran, neorganski i neživ, u smislu koji, sve mi se čini, osjetiti može samo pjesnik. A možda i umjetna inteligencija? Naime, budući da je u osnovi algoritam, umjetna inteligencija svoje nedostatke očito uočava lakše nego inteligencija ljudska, koja počiva samo na krvi i mesu. U jednom pokusu pred umjetnu inteligenciju izneseni su književni tekstovi, od kojih je neke stvorio čovjek, dok je druge generirala ona, pa je od nje zatraženo da prepozna koji su koji. Umjetna inteligencija učinila je to s jednom jedinom greškom, i to kad je ljudski tekst proglasila svojim. Moguće je, dakle, da čovjek piše kao umjetna inteligencija. Bar po njenoj obradi parametara. Na kraju krajeva, kako je netko rekao, mi programiramo svoje kompjutore, a onda naši kompjutori programiraju nas. Ali, je li moguće obratno, da umjetna inteligencija piše kao čovjek?

Modificirajmo prije izrečeno pitanje: je li nama uopće jasno što je umjetna inteligencija i, još daleko presudnije, što je čovjek? Sjećam se školskog izleta u Toskani prvenstveno zbog jednog iskustva koje mi je počelo otvarati oči. U Sieni nam je vodič pokazao krasnu crkvu, a onda nas još i bodrio u našem udivljenju pred tolikom ljepotom. Samo nekoliko sati poslije našli smo se u Firenci i stajali zblanuti pred jednom od njenih nebrojenih crkava, jednom koja je bila praktički istovjetna onoj u Sieni. I tako smo saznali da je sienska crkva kopija. Ovdje ulazimo u delikatno razlikovanje između umjetnosti kao konačnog djela i umjetnosti kao procesa koji vodi do djela, kojim se ovdje ne možemo baviti. Moramo se zadovoljiti tek najosnovnijim zapažanjima. Ma koliko nas to moglo izluđivati, umjetnost kao djelo jest moguće kopirati. To odavno znamo. Umjetnost, pak, kao proces, pa onda još i proces s pridruženim mu konačnim djelom – nije moguće kopirati. Predmet možeš kopirati jer se kopija zasniva na njegovim fizičkim danostima, ali ne možeš kopirati sam proces iz kojeg se dotično djelo rađa, a ne možeš zato što se taj proces zasniva na neuhvatljivom

djelovanju duha. U umjetnosti taj se duh očituje kao kreativna imaginacija. Ne treba nas zato deprimirati naša nejaká sposobnost da književni tekst koji je stvorio čovjek razlikujemo od književnog teksta koji je generirala umjetna inteligencija, jer to u osnovi nije ništa novo, već samo unaprijeđena – apdejtana – verzija nesposobnosti pa i najvećih eksperata da sliku koju je naslikao umjetnik razlikuju od "iste" te slike, ali koju je naslikao imitator. Treba dakle ponajprije jasno osvijestiti razliku između umjetnosti kao djela i umjetnosti kao umjetničkog djelovanja okrunjenog samim djelom. Ako književnost kakvu generira umjetna inteligencija uopće može biti sjajna, onda je to samo zato što umjetna inteligencija može biti sjajna i u kopiranju već gotove književnosti koju je stvorio čovjek.

Postojano slabljenje zanimanja za humanistiku, za ono što nas prvenstveno čini ljudskim bićima, slabljenje koje se očituje i u sve manjem broju mladih ljudi koji takve studije upisuju, nije toliko problem koliko simptom pravog problema. Simptom je to jedne kulture na umoru, kulture koja umire jer više ne brine o sebi, pa čak ni zbog sebe. Na tom stupnju istinska, imaginativna književnost, takva iza koje stoji čovjek kao pisac, a ispred nje čovjek kao čitatelj – zapravo je potrebnija no ikad! Umjetna inteligencija koja kopira nije konkurencija čovjeku koji kreativno piše; ona mu je neprijatelj. Evo još jednog eksperimenta, puno poučnijeg od prethodnog, i opet s američkih sveučilišta. Eksperiment je pokazao ne samo da je umjetna inteligencija nepouzdana u prepoznavanju tekstova koje je ona generirala, nego i da kao takve daleko češće identificira tekstove koje su napisali strani studenti (u dotičnom istraživanju radilo se uglavnom o kineskim), mada se oni u svom pisanju umjetnom inteligencijom nisu služili. Istraživači su ustanovili da je umjetna inteligencija tako "zaključila" zato što je engleski jezik inozemnih studenata daleko biraniji, bogatiji, rječitiji (tim je studentima bilo stalo do toga da dokažu svoju jezičnu kompetenciju) od osiromašenog engleskog uzetog zdravo za gotovo, engleskog kakvim se služe domaći, američki studenti. Postoje i druga istraživanja takve vrste, sva s manje-više istim rezultatima. Ukratko, dakle, umjetna inteligencija je reagirala jer je za nju spisateljski stil neameričkih studenata bio *preknjiževan*. Drugim riječima, umjetna inteligencija *ne* tolerira književnost. Bar ne ljudsku. Kredo je umjetne inteligencije da jedinu legitimnu književnost proizvodi ona, *umjetna*, surogatska inteligencija, dok čovjek, jedini autentični tvorac književnosti, može pisati jedino u sjeni njene pseudoknjiževnosti. S druge strane, znamo – a senzibilizirani čovjek zna to i bez stručnih istraživanja – da, u svojoj travestiji stvaranja, mašina ne bira najbolju riječ, nego najvjerojatniju. Samim time, sve što u jeziku odstupa od prosjeka – rijetkost, nijansa, osobna intonacija, dakle sve što se tiče stila – postupno blijedi.

"Fenomen umjetne inteligencije", kaže D. C. Schindler, "nije toliko zloupotreba jezika koliko fundamentalna *transformacija* jezika: zamjenjivanje jezika nečim što izgleda kao 'identična replika' i što naoko vrši manje-više iste funkcije. [...] Iz klasične perspektive, jezik je priopćavanje istine. U doba umjetne inteligencije, on je prije svojevrsno procesiranje informacija i proizvodnja ponašanja. I tako, ako čovjeka definiramo kao 'životinju obdarenu jezikom', ne možemo mijenjati narav jezika a da ne promijenimo narav čovjeka." Evo još nešto o načinu na koji veliki jezični modeli generiraju travestije jezika. Prije izvjesnog vremena primijećeno je da velike korporacije povezane s razvojem umjetne inteligencije kupuju goleme količine knjiga. Primijećeno je da je svim tim otkupima zajedničko što su knjige starije (a to danas znači da imaju i tek nekoliko godina) i tematski potpuno nepovezane. Ustanovljeno je da

dotične korporacije sve te tone knjiga onda razvezuju, njihove stranice skeniraju, a originale bacaju. To je poznato kao *destruktivno skeniranje*. Knjige pak trebaju biti napisane prije 2022. jer su se tad pojavili prvi *chatbotovi* pa su takve knjige čiste od mašinskih tekstova koji su otad preplavili internet. Umjetna inteligencija onda usisava te ogromne količine riječi i njihovih veza te kreće u ovdje već skicirani proces prevođenja ljudskog jezika u mašinsku numeriku, odakle će generirati svoju travestiju jezika, koja treba zamijeniti ljudski original. Neka vam ne promakne da je (i) ovdje na djelu postupak upravo suprotan dotad važećem kao civilizacijskom: knjige se više ne stvaraju, nego rastvaraju, one se više ne uvezuju, nego razvezuju. To, pak, što se radi o travestiji, govori nam da se radi o završnoj fazi jednog obuhvatnijeg procesa. Naime, negacija nikad nije kraj obračuna. Obračun završava tek efektnim karikaturalnim izvrtanjem. Ruganjem koje jest demonska travestija i koje ne mora nužno završiti očitim prerusavanjem kao što je sotonizam u užem smislu. Tako nije dovoljno Krista ubiti; treba ga prethodno okruniti trnovom krunom. Francuskim revolucionarima ne može biti dovoljno oskrnaviti ključnu nacionalnu crkvu, parišku Notre Dame; treba na mjestu njenog oltara instalirati kip božice Razum (*Raison* je na francuskom ženskog roda). Komunistima ne može biti dovoljno svrgnuti stari režim; Crkvu mora zamijeniti Partija, njene koncile sjednice centralnog komiteta, svece i mučenike narodni heroji, sakramente prijemi u maloljetne saveze i režimske nagrade, a kraljevstvo nebesko u vječnosti srozava se u kraljevstvo zemaljsko u vremenu (više o tome u mom eseju "Uzašašće Boška Buhe", u knjizi *U doba vremena*). Primijenjeno na našu temu, knjigoborstvo se ne može završiti ni crkvenim ni nacističkim spaljivanjem knjiga (ili, bliže našem vremenu, spaljivanjem *Harryja Pottera* ili, devedesetih, u novostvorenoj sretnoj hrvatskoj državi, uništavanjem skoro tri milijuna knjiga, tj. 13,8% ukupnog knjižnog fonda), jer se tu radilo o uništavanju samo nepodobnih knjiga. Ne može se završiti čak ni spaljivanjem svih knjiga, jer jesu knjige, kao u romanu *Fahrenheit 451* R. Bradburyja, proslavljenom kroz filmsku verziju F. Truffauta iz 1966. Mora se završiti prividnim povratkom knjige, ali takvim koji će, falsificiranjem same njene suštine, autentičnu knjigu izvrgnuti ruglu. Neka se dakle umjetna inteligencija preždere knjigama stvorenima prirodnom inteligencijom, neka njihove žive, imaginativne riječi satire u mrtve brojke, pa neka ih, pompozno i spektakularno, izbljuje u jezični surogat koji će tvorci originala oduševljeno prigrliti, jer nije privlačan istiniti, nego lakši put!

Proizvodnja riječi – ništa čudno, dakle – danas je veća nego ikad prije u ljudskoj povijesti. Otkad se pojavio ChatGPT – a, podsjećam, govorimo o tek nekoliko godina – mjesečni broj novih elektronskih knjiga na Amazonu utrostručio se i krajem 2025. iznosio je već tristotinjak tisuća naslova. Deset tisuća naslova dnevno! Banalno je, ali reda radi neka se spomene i da je takva kvantitativna eksplozija praćena kvalitativnom implozijom. Istraživanja su pokazala da autori koji su se pojavili u eri velikih jezičnih modela nesrazmjerno često objavljuju radove slabije kvalitete (mjerene ocjenama već samih čitalaca), dok su autori aktivni i prije pojave tih modela povećali obujam svog rada, ali i dalje stoje iza velikog dijela kvalitetnije produkcije. Kad su istraživači propustili uzorak od oko pedeset tisuća knjiga kroz AI-detektor, ispostavilo se da su za rast broja elektronskih izdanja uglavnom odgovorni autori koji koriste *chatbotove*. Knjige se, dakle, sijeku da bi ih čitale mašine, a mašine onda pišu knjige za koje nije sigurno da će ih itko pročitati.

Umjetna inteligencija može prestupiti u čisto ljudsku sferu i proizvesti privid riječi, simulakrum jezika, koji će, sasvim moguće, zadovoljiti čak i tankoćutnije

čitatelje, ali nema nikakve sumnje da pristajanje na takvu prevaru, laž, i na njeno promicanje, makar po inerciji, malo-pomalo razgriza samu srž kako književnosti tako i samog čitatelja i u konačnici oboje čini suvišnima, zajedno s ljudskim piscem, njihovim jedinim istinskim tvorcem. Ali to i jest cilj četvrte, transhumane revolucije.

Nikako da me prestanu zabavljati ljudi sve brojniji, ljudi u koje spada i sva sila silno obrazovanih, pretpostavlja se onda valjda i pametnih ljudi, a koji su odjednom stali paničariti zbog toga što se razvoj umjetne inteligencije oteo kontroli. Pa naravno da će se oteti kontroli! To je ono što tehnologija neprestano čini. Umjetna inteligencija tek je posljednja, možda i završna, faza modernističkog projekta. Faza koju je spremno dočekao svatko tko razumije narav modernizma i što umjetna inteligencija zapravo jest. Još se ranomoderna zapadna civilizacija ustezala od razvijanja i primjenjivanja tehnologija koje je smatrala potencijalno preopasnim. Lanjski pokušaj da se stavi djelomičan moratorij na unapređivanje umjetne inteligencije propao je, očekivano, "premda" je opsežno istraživanje među stručnjacima aktivno uključenima u njen razvoj pokazalo da više od polovice njih vjeruje kako postoji bar 10% vjerojatnosti da će sustavi umjetne inteligencije, koji se već i samostalno razvijaju mimo svake ljudske volje, dovesti do istrebljenja ljudske vrste. Prosječni odgovor na očigledno pitanje "Zašto onda radite na tome?" glasio je: "Na nama je odgovornost da taj novi oblik inteligencije uvedemo u svijet." Ali drugačije ni ne može biti. Kad mašinu jednom uključite, pa je čak i programirate da sama sebe poboljšava – mašinu više nije moguće isključiti. Ne može je isključiti njen tvorac, fasciniran svojim demonskim stvorom. Veliki Marshall McLuhan još je 1950-ih smislio termin "tehnoški idiotizam". Termin je naprosto dijagnostički, njegova namjera nije da ikog vrijeđa. On opisuje uobičajeno, pasivno vjerovanje da je tehnologija neutralna, sama po sebi ni dobra ni loša, te da je važno jedino kako tehnologiju upotrebljavaš. Ali ne, mašine nisu tek nevine stvarčice kojima se služimo kako već poželimo. A to pogotovo nisu kad su tako privlačne, zavodljive, neodoljive i, bar na površan pogled, čovjekolike kao što su to kompjutor i umjetna inteligencija. Što je tehnologija sofisticiranija, nevidljivi dio njene sante pred našim brodićem neizbježno je veći. Po prvi put u povijesti stvaramo izume čija svrha nije nadoknaditi naše tjelesne ograničenosti, nego reproducirati neke naše moći. Dosad se uvijek radilo o ovakvoj ili onakvoj protezi, ne o mimezi. Ovo više nije puko kvantitativna, nego dubinski kvalitativna intervencija. Ne radi se o razlici o stupnju, nego u vrsti. I nije nas sve to udarilo iz vedra neba, već smo se za sve to pripremali korak po korak, a prije svega televizijom, koja je ponudila alternativnu realnost, realnost kao mimezu stvarnog svijeta, mimezu u koju je iz tog stvarnog svijeta moguće i pobjeći. Ili bar stalno u nju bježati. Netko će sad dobaciti: pa zar nije i književnost mimeza!? Pa, to jest jedna od najmučnijih tema u povijesti teorije književnosti, bar na Zapadu, ali ovdje nam je ključno sljedeće: u mjeri u kojoj književno djelo uopće jest mimeza, ono je imaginativna mimeza, ona aktivno uključuje čitatelja u stvaranje tog alternativnog svijeta, dok televizijsku mimikriju stvarnosti gledatelj samo pasivno troši. S dobrim je razlogom čak i film, pogotovo otkad je od stilizacije počeo prelaziti upravo na doslovno oponašanje, optuživan za pasiviziranje gledatelja. Umjetna inteligencija, dakle, tek je neizbježan finale jedne, s obzirom na faustovski duh modernog čovjeka, neizbježne trke i upravo su ga zato pisci SF-a bili u stanju predvidjeti, imaginativno, kad za njega još nije bilo tehnološke podrške u realnosti. Onima koji su se *sad* sjetili podići svoj glas protiv ovakvog razvoja umjetne inteligencije Harari poručuje ovako: "Trebali ste reagirati prije deset godina." I crni vrah ima pravo.

SF više nije žanr fikcije, nego dokumentaristike. Njegov medij više nisu knjige i filmovi, nego novine.

Riječ *demonski* od maloprije nije u ovaj tekst upala tek tako. Ako sami ne osjećate prisutnost te sile u dotičnim stvarima, poslušajte što kaže jedan drugi svećenik te nove religije: "Nešto se služi nama da bi stvorilo sebe." Ili se zadubite u obuhvatan odgovor jednog od čarobnjaka iz Silicijske doline na jednostavno pitanje novinara koji ga je intervjuirao. Pitanje je glasilo: "Postoji li Bog?" A odgovor "Još ne." Iz konteksta razgovora jasno je da čarobnjak hoće kazati kako još ne vjeruje u Boga jer ga oni u Silicijskoj dolini nisu još proizveli. U književnosti to je poznato kao parodija. Štoviše, travestija. Izigravanje, a na ruglo. U našem slučaju, travestiji je podvrgnut autentični religijski duh. Stvor hoće biti stvoritelj. A svi znamo tko to radi. Srednji vijek govorio je za njega da je *simia Dei*, stvorenje koje Boga imitira kao majmun. Umjetna inteligencija, pak, majmun je inteligencije čovječje.

Međutim, umjetna inteligencija i tehnologija općenito tek su dio ove priče. Ja u našoj kulturnoj povijesti prepoznajem tri velike seobe koje su je duboko obilježile. Prvu čine poznate seobe barbarskih naroda od četvrtog do desetog stoljeća. Bila je to čisto zemljopisna, horizontalna i lokalna seoba u kojoj su ljudske mase jedno mjesto zamjenjivale drugim. Druga velika seoba započela je s usponom masovne kulture, što će reći sveopćim trivijaliziranjem kulture. Ona je dovela do toga da profesori, suci, liječnici, znanstvenici i, da, pisci prate reality showove. To je dakle unutarnja seoba, globalna i vertikalna: ljudske mase zamjenjuju jednu duhovnu razinu drugom. Treća seoba je virtualna. Moderne – postmoderne, postpostmoderne, kako već hoćete – mase čovječanstva otiskuju se na put, i izvanjski i unutarnji, iz trodimenzionalnog, stvarnog svijeta duha i tvari u plošni simulakrum načinjen od umjetnih bajtova. Barbarstvo koje bi otišlo još dalje od toga – ne postoji.

Upravo zbog toga naša humanistika, u najširem smislu riječi, propada, i to s takvom brzinom. Nekad je na Zapadu postojalo nešto što se zvalo sedam slobodnih vještina i na njima se zasnivalo klasično zapadno obrazovanje. Sastojale su se od trivijuma i kvadrivijuma. Prvi su činile gramatika, retorika i dijalektika, a drugi aritmetika, geometrija, glazba i astronomija. Trivijum se svladavao prije kvadrivijuma. Uočite da se njegove tri discipline sve odreda tiču jezika. Tek kad ste ovladali jezičnim vještinama idete dalje. Na kraju zapadne civilizacije sedam slobodnih vještina degeneriralo je u travestijski, posthumanistički kvadrivijum (trivijum, koji se bavi samo jezikom, više nije potreban jer u posthumano doba jezik služi samo najbanalnijem komuniciranju) poznat kao STEM, koji čine znanost (shvaćena kao prirodne znanosti, koje, eksperimentalnim putem, prikupljaju fakte koji će biti primjenjivi, u najtrivijalnijem smislu riječi), tehnologija (primjena tih fakata za nešto upotrebljivo, u najtrivijalnijem smislu i te riječi), inženjerstvo (funkcionalna travestija imaginativne kreacije) i matematika (koja više ne poznaje broj kao duhovnu stvarnost, nego isključivo kao praktičnu materijalnost). Upravo zbog toga književni predmeti u našim obrazovnim ustanovama postaju iz dana u dan sve karikaturalniji. Jedna američka sveučilišna profesorica izjavila je nedavno da su ona i njeni kolege uvidjeli da njihovi studenti – književnosti! – ne samo što više ne čitaju književnost, nego da nisu više u stanju svladati ni duže rečenice i malo zahtjevniju sintaksu i neknjiževnih tekstova. No ona je riješila problem: počela je svojim studentima lomiti rečenice u djeliće koje oni jesu u stanju svladati, krateći sve što je predugačko i pojednostavljujući sve što je odveć složeno. Ne govorim sve to da bih joj se narugao. Ali, zaboga, bar

sačuvajmo toliko dostojanstva – koje dotična profesorica nije sačuvala – pa nemojmo reći da time *ne* srozavamo kriterije! Kao što rekoh, ne rugam se ja toj profesorici. Možda njena strategija stvarno jest jedino što nam još preostaje želimo li kako-tako spasiti makar privid književnosti. Na kraju krajeva, jedna majka – pardon, roditelj koji doji – jest tužila svoj školski okrug nakon što je shvatila da njen sin, maturant (!), ne zna pošteno ni čitati ni pisati. Sudac je njenu tužbu proglasio neutemeljenom i donio sljedeću presudu (svjestan sam da ona i dalje zvuči nevjerojatno, ali nju će vam potvrditi i Google, koji je ipak zadnja riječ naše spoznaje): "Škole nemaju zakonsku dužnost da obrazuju. Ako ne postoji zakonska dužnost obrazovanja, ne može biti ni profesionalnog nemara kad obrazovanje zakaže." Kako pak to? E pa sudac je objasnio da svrha obrazovanja ostaje nepoznata. Sudac prizivnoga suda bio je još jasniji: pedagogija vrvi različitim i suprotstavljenim teorijama, zbog čega je nemoguće razumjeti čemu je namijenjeno obrazovanje, a zbog toga je opet nemoguće prozvati dotičnu školu zbog nemara. Usput budi rečeno, dogodilo se to i opet u SAD-u, ali, neka i to bude rečeno tek onako usput, još 1976.

Martin Heidegger, po mnogima najveći filozof dvadesetog stoljeća, a ja dodajem i jedan od najzaslužnijih zapadnih teoretičara književnosti 20. stoljeća, zapisao je i ovo: "Kad liječnik svoje pacijente liječi naopako, njihovi su životi ugroženi. Kad nastavnik interpretira pjesmu na način koji je neprihvatljiv, 'ne dogodi se ništa'. Ali možda bismo se trebali izjašnjavati opreznije: kad netko pjesmu interpretira nevaljano, sve ide dalje kao da se ništa nije dogodilo. Ali onda, jednog lijepog dana, nakon pedeset ili stotinu godina, nešto se ipak dogodi." Da, nešto se i događa. Možda ovo o čemu je ovdje bilo riječi. Nešto što ni Heidegger, ni u svojim najsmjelijim spekulacijama, nije mogao predvidjeti.

Početkom ove, 2026. godine Elon Musk i Sam Altman, otac ChatGPT-a, neovisno jedan o drugom objavili su godinu u kojoj će, prema njihovim očekivanjima, umjetna inteligencija stići do momenta singulariteta. U osnovi to znači da će postati neovisna, da će se njeno daljnje napredovanje u potpunosti oteti ljudskom nadzoru i postati ireverzibilno. Nepovratno. Njihova godina jest: 2026. Ostala su, eto, još nepuna tri mjeseca da se njihovo proročanstvo obistini. A opet, što ako se ono već jest obistinilo? Sve bih rekao da smo se mi nagledali previše američkih znanstveno-fantastičnih spektakala ako moment singulariteta zamišljamo kao nekakvu provalu podivljalih robota iz hangara u kojem su dotad bili uredno nanizani i izlazak na gradske ulice po kojima laserskim hicima kose koga već stignu dok sve ne istrijebe. Sve bih rekao da smo i u dotičnoj sferi prevladali takvu, primitivnu fazu. Umjesto toga, sasvim je moguće da je moment singulariteta već nastupio. Kako uopće i dalje znati što je stvarno a što nije? Kako znati u kojem od svjetova jesmo? Ako preko 50% svega što postoji na internetu – 80% kojeg kontrolira tek pet kompanija – više nije stvorio čovjek, nego generirala umjetna inteligencija, nije li možda to jedan od znakova da je ona već ušla u taj moment, pristojno, bez puno buke, baš kao Goetheov ili Bulgakovljev Mefistofeles, u usporedbi s kojima je srednjovjekovni Đavao obična sirovina?

Kad mi moj student povjeri da piše književnost potpomognutu ChatGPT-em, ja ne držim da on zapravo piše književnost. I ne držim da ga moji argumenti mogu uvjeriti. Te argumente nije moguće znanstveno dokazati, nije ih moguće testirati u laboratorijima, pomoći nam, eto, ne može čak ni svemoćna umjetna inteligencija. Ti i njima slični argumenti bili su i ostali stvar čisto ljudskog uvida.

Ljudski jezik izgleda kao književnost kad mu ljudsko biće priđe imaginativno. Baš kao što je svaka umjetnost ono kakvim svijet, stvarnost izgleda priđe li im se ljudski, dakle imaginativno. *Sapienti sat.* Pametnome dosta.

